

УДК: 32-027.21:341.223.4

ББК: 66.042.1

Л-24

*Лопушинський І.П., м. Херсон*

## **РЕФЕРЕНДУМ ЯК ФОРМА ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ**

*Розглядаються теоретичні основи існування та застосування партисипативної демократії (демократії участі), зокрема вчення про референдуми; подано історичні відомості про референдуми; аналізуються законодавчі засади та перспективи розвитку нормативно-правових актів щодо проведення загальнонаціонального та місцевих референдумів як у країнам Європейського Союзу, так і в Україні; розроблено рекомендації щодо посилення інституту партисипативної демократії, насамперед проведення всеукраїнських та місцевих референдумів в умовах реалізації євро- та євроінтеграційної політики Української держави, спричиненої змінами, внесеними до Конституції України Законом України від 07 лютого 2019 року «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», ініційованим Президентом України.*

**Ключові слова:** партисипативна демократія (демократія участі), місцева демократія, референдум, загальноукраїнський і місцеві референдуми.

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Як відомо, основою організації та здійснення державної влади є принцип народного суверенітету, що зафіксований у переважній більшості основних законів і ма, по суті, універсальне значення. Сучасне трактування

ідеї народного суверенітету було запропоноване Ж. - Ж. Руссо, який виходив з так званого «суспільного договору» і визнавав існування «загальної волі», або волі народу [1].

В умовах сьогодення ідея народного суверенітету, що історично відіграла видатну роль у державно-правових перетвореннях, розглядається як своєрідний постулат, який передбачає народовладдя. Реалії свідчать, що конституційне закріплення ідеї народного суверенітету зумовлює впровадження певних механізмів її реалізації, що охоплюються поняттями безпосередньої демократії і представницької демократії.

Як відомо, основними формами безпосередньої демократії є вибори та референдуми. В умовах трансформації політичної системи України інтерес науковців, політиків, значної частини суспільства посилюється саме до конкретних виявів прямої демократії, вагомою формою якої є референдум. Акти прямого народовладдя постають важливими джерелами сучасного конституційного права країн з демократичним режимом, зокрема й України. Відповідні правові акти мають велике значення для більшості держав і націй, оскільки саме рішення референдумів у загальновизнаній демократичній спосіб легітимізували незалежність багатьох країн світу, надали чинності їх конституціям, уладнали територіальні суперечки, з'ясували питання адміністративних реформ та оптимізували їх адміністративно-територіальний устрій, визначили ставлення різних держав світу щодо участі в таких міжнародних організаціях, як ЄС, НАТО тощо. Водночас ступінь реального демократизму референдуму залежить від політичного режиму країни, наявних політичних обставин та умов, за яких він проводиться.

В Україні інститут референдуму зафіксовано на конституційному рівні. Засади за змістом цього інституту визначено в Розділах III і XIII Основного Закону [2]. Упродовж 03 липня 1991 – 06 листопада 2012 років у нашій

державі був чинним Закон «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [3], а протягом 06 листопада 2012 – 26 квітня 2018 рр. – «Про всеукраїнський референдум» [4]. Водночас Закон «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [3] втратив чинність у зв'язку з ухваленням Закону України «Про всеукраїнський референдум» [4], який, своєю чергою, відповідно до рішення Конституційного суду України від 26 квітня 2018 року №4-р/2018 [5] теж став нечинним.

Саме тому відсутність наразі в Україні законів про всеукраїнський і місцевий референдуми спричиняє різного роду політичні спекуляції, спроби декларувати в програмах політичних партій і навіть кандидатів на посаду Президента України проведення різного роду всеукраїнських і місцевих референдумів, а часом і намагання проводити незаконні референдуми на місцях.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Останнім часом до висвітлення проблеми партисипативної демократії, зокрема проведення всеукраїнських і місцевих референдумів, зверталися С. Дерев'янка (вивчав поняття «місцевий референдум» у новітній українській політико-правовій думці, 2012 р.) [6]; Л. Валюх (аналізувала поняття «інститут референдуму» в теоріях демократії, 2013 р.) [7]; Палєєва Ю. (розглядала історію і сучасність референдуму як загальноновизнаного демократичного інституту, 2013 р.) [8]; В. Маркітантов та В. Нечитайло (узагальнили зарубіжний і вітчизняний досвід проведення референдумів як форми прямої демократії, 2015р.) [9]; В. Шаповал (розкрив загальні питання інституту «національний референдум», правове регулювання національного референдуму в Україні порівняно з міжнародним досвідом, 2016 р.) [10]; С. Білан (досліджував регулювання референдуму в європейському праві, 2017 р.) [11]; Т. Кравченко (описала місцевий референдум як форму партисипативної демократії, 2019 р.) [12] та ін.

**Формування мети статті, постановка завдання.**

Мета роботи – дослідити сутність і види референдумів, їх конституційні межі, законодавчі засади організації й проведення, перспективний європейський досвід цієї форми волевиявлення народу, який може бути використаний в Україні після ухвалення й набуття чинності законів «Про всеукраїнський референдум» [13] і «Про місцевий референдум» [14].

*У нашій статті слід виконати такі завдання:* розглянути теоретичні основи існування та застосування партисипативної демократії (демократії участі), зокрема вчення про референдуми; подати історичні відомості про референдуми; проаналізувати законодавчі засади та перспективи розвитку нормативно-правових актів щодо проведення всенародного та місцевих референдумів як у країнах Європейського Союзу, так і в Україні; розробити рекомендації органам влади щодо посилення інституту партисипативної демократії, насамперед проведення всеукраїнських і місцевих референдумів в умовах реалізації євро- та євроінтеграційної політики Української держави.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** У словниках і довідниках з політології та історії політичних учень, термін «партисипативна демократія» (Participatory Democracy) розглядається як процес залучення широкого кола учасників до формування та функціонування відповідних політичних систем. Етимологічне коріння терміна «демократія» (гр. Demo і Kratos) ґрунтується на тому, що пересічна людина перебуває при владі і таким чином усі громадяни залучені до процесу державного управління. Утім, традиційні представницькі демократії прагнуть упорядкувати участь громадян у голосуванні, у наслідок чого фактичне управління державними справами здійснюється політиками [15].

Серед різних форм демократії дослідники та вчені виокремлюють як вищу т. зв. «партисипативну

демократію» – коли громадяни беруть участь (participate, англ. – брати участь) у процесі ухвалення управлінських рішень, зокрема й на місцевому рівні [16].

Демократія участі (інакше: демократія співучасті, партисипативна, партисипаторна демократія) – це такий вид демократії, який передбачає безпосередню участь членів територіальної громади в управлінні громадою (або: громадян – в управлінні державою), тобто в процесах підготовки, ухвалення управлінських рішень і контролю за їх реалізацією [17].

За Енциклопедичним словником з державного управління, *місцева демократія* – це сукупність форм реалізації територіальними громадами права на владу через інститути місцевого самоврядування. Основними формами місцевої демократії є місцеві вибори, місцеві референдуми та опитування, загальні збори громадян, місцеві ініціативи та громадські слухання. Місцева демократія дає змогу забезпечити безпосередню участь громадян у розв’язанні місцевих проблем, сприяє підвищенню транспарентності місцевого самоврядування. Особливості реалізації місцевої демократії в окремих територіальних громадах можуть визначатися відповідними статутами [18, с. 135].

За визначенням Нового словника іншомовних слів референдум (лат. referendum – те, що повинне бути повідомлене) – всенародне голосування, що проводиться з певного важливого державного питання [19, с. 531].

Енциклопедичний словник з державного управління подає таке визначення дефініції «референдум». Це всенародне голосування (опитування) у найважливіших питаннях державного або суспільного життя, одна із форм прямої демократії [18, с. 619].

За визначенням Л.Д. Коровіної, референдум (лат. – те, що повинне бути повідомлено) – спосіб розв’язання через голосування кардинальних проблем загальнонаціонального (ухвалення конституції) і місцевого значення, інших важливих законів чи внесення до них змін.

Референдум є одним з важливих інститутів безпосередньої демократії, який проводиться для забезпечення народовладдя – особистої участі громадян у керівництві державою і місцевими справами [20].

*Всеукраїнський референдум* – це спосіб ухвалення громадянами України через голосування законів України, інших рішень загальнодержавного значення. Він призначається Верховною Радою України або Президентом України. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

*Місцевий референдум* – спосіб ухвалення громадянами України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, рішень з найважливіших питань місцевого значення. Його призначають органи місцевого самоврядування на вимогу не менше половини депутатів від загального складу, або якщо цього вимагає 1/10 частина громадян України, які постійно проживають на відповідній території і мають право голосу.

Референдум і вибори мають загальний метод здійснення – голосування, проте різняться своїм предметом. Вибори проводяться для визначення особи (чи кола осіб), які, на думку більшості виборців, найбільш гідна (гідні) обіймати виборну посаду. Завдання референдуму – з'ясування важливих питань, не пов'язаних із наданням юридичної сили мандатам якихось осіб. Це можуть бути затвердження, зміна чи скасування законів, розв'язання проблем територіального устрою в межах держави тощо.

Залежно від тих чи інших ознак *референдуми* поділяються на певні види.

1. За юридичною силою результатів розрізняють

*імперативний і консультативний референдуми. Імперативний референдум* – це референдум, результати якого набувають найвищої юридичної сили й не потребують затвердження Верховною Радою України. *Консультативний референдум* – це референдум, результати якого не мають юридичної сили й покликані тільки виявити думку населення на те чи інше питання. Цей вид референдумів ще називають всенародним (місцевим) опитуванням. Його рішення потребують затвердження Верховною Радою України.

2. За предметом голосування референдуми поділяють на *конституційні й законодавчі. Конституційний референдум* проводиться щодо ухвалення Конституції або внесення до неї змін. *Законодавчий референдум* проводиться з метою ухвалення законів, що регулюють найважливіші аспекти державного й суспільного життя.

3. За територіальною ознакою розрізняють *загальнодержавні і місцевий референдуми*.

Слід зазначити, що інститут референдуму було започатковано ще в Стародавньому Римі, проте датою проведення першого референдуму вважають 1439 рік, а його батьківщиною – Швейцарію, зокрема кантон Берн. Відтак проведення референдумів стало передбачатися законодавчими органами багатьох країн. Наприклад, у США після ухвалення Декларації незалежності (1776) конституційні конвенції штатів Массачусетс і Нью-Гемпшир запропонували виборцям для схвалення проекти конституцій, розроблені законодавчими органами штатів. 1778 р. виборці Нью-Гемпширу відкинули запропонований конституційним конвентом проект конституції. Новий проект її було схвалено 1784 р. Схожа практика поширилася на штат Нью-Йорк, що 1821 року став першим штатом за межами Нової Англії, який подав основний документ на розгляд електорату [21, с. 276].

Назвемо найвідоміші відомі референдуми, що відбулись у Європі останнім часом. Це референдуми,

пов'язані із розширенням Європейського Союзу (1973, 1995, 2004, 2013 рр.); референдум з питань Європейської Конституції, який пройшов у низці європейських держав-країн ЄС упродовж 2005 року; референдум у Нідерландах щодо ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом (06 квітня 2016 р.); референдум щодо членства Великої Британії в ЄС (т. зв. Brexit), що відбувся 23 червня 2016 року; нелегальний референдум в Автономній області Каталонія щодо незалежності від Іспанії (01 жовтня 2017 року) та ін.

Інститут місцевих референдумів закріплено законодавством більшості країн Європейського Союзу. При цьому порядок проведення таких референдумів визначається далеко не завжди спеціальними законами – у низці держав організація та проведення референдумів на місцях регламентується законодавством про місцеве самоврядування або про місцеві органи виконавчої влади. У деяких державах Євросоюзу можливість проведення місцевих референдумів передбачено також на конституційному рівні.

У багатьох країнах ЄС (Бельгія, Данія, Естонія, Ірландія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Швеція) результати місцевих референдумів мають винятково консультативне значення; винятково імперативне значення місцеві референдуми мають лише в окремих країнах (Болгарія, Франція, Іспанія).

У переважній більшості країн ЄС на місцеві референдуми можуть виноситись питання, зараховані до компетенції місцевого самоврядування, і питання, пов'язані з переглядом меж адміністративно-територіальних одиниць.

У федеративних державах на референдуми виносяться конституції (статути) суб'єктів федерації. Як і на загальнонаціональних референдумах, предметом місцевого референдуму здебільшого не можуть бути фінансові питання (крім Ірландії).



У всіх країнах на місцеві референдуми не виносяться питання, зараховані до загальнодержавної компетенції. Щодо дострокового припинення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування через проведення референдумів, то відповідне питання в різних державах врегульовується по-різному – в одних (Чехія, Угорщина, Польща, Австрія) закон передбачає таку можливість, в інших (Бельгія) – ні.

У більшості країн ЄС підходи до регулювання передреферендумної агітації, формулювання питань, фінансування, організації референдумного процесу є однаковими як для загальнонаціональних, так і для місцевих референдумів.

Умови і порядок проведення референдумів в Україні визначаються відповідно до Конституції України [2], Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [22], Закону України «Про всеукраїнський референдум» [4] (втратив чинність) і «Про всеукраїнський та місцевий референдум» [3] (втратив чинність).

Водночас зараз у Верховній Раді зареєстровано проект Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 23 червня 2015 року №2145а, включений до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України за №2679–VIII від 07 лютого 2019 року [13], і проект Закону України «Про місцевий референдум» від 08 липня 2015 року №2145а–3, включений до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України 07 лютого 2019 року за №2679–VIII [14].

Конституція України закріпила основні форми безпосередньої демократії: вибори і референдум, не виключаючи при цьому й інші форми. Наприклад, у діяльності місцевого самоврядування можливі збори і сходи громадян, що регламентуються Положенням про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, затвердженим Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року №3748–XII [23].

Далі зупинимося на Всеукраїнських референдумах, що відбулися в Україні впродовж років незалежності. За історію незалежності Україна знала всього два всеукраїнських референдуми.

1 грудня 1991 року в нашій державі проходив Всеукраїнський референдум, що підтвердив Акт про державну незалежність країни, який ухвалила Верховна Рада України 24 серпня 1991 року. На цьому референдумі український народ переконливою більшістю голосів (90,32 відсотка тих, хто взяв участь) легітимізував утвердження України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

16 квітня 2000 року відбувся другий Всеукраїнський референдум – опитування думки громадян України з приводу реформи системи державного управління. Референдум було ініційовано Президентом України Леонідом Кучмою та організовано Центральною виборчою комісією на основі «народної ініціативи» населення всієї країни. Проте цю «ініціативу» було розкритиковано як намагання олігархів з оточення Леоніда Кучми зберегти владу і перешкодити Вікторові Ющенку, який на той момент був популярним політиком, перемогти на наступних президентських виборах. Опозиційні партії намагались оскаржити законність цього референдуму.

На референдум було винесено чотири питання, які стосувалися: обмеження депутатської недоторканності; установлення додаткових підстав для розпуску Президентом України Верховної Ради; зменшення кількості народних депутатів від 450 до 300; формування двопалатного парламенту.

За офіційними даними, на всі чотири поставлені питання виборці дали ствердну відповідь (від 81,7 до 89,9%), проте відповідні зміни до законодавства так Верховною Радою і не було внесено.

Розглянемо проведення в незалежній Україні місцевих референдумів. Як відомо, місцевий референдум є

одним з основних засобів участі в місцевих справах. Право на нього, серед іншого, закріплено статтею 38 Європейської Хартії місцевого самоврядування [24], а також у Додатковому протоколі до Європейської Хартії місцевого самоврядування, у статті 2 якого йдеться про те, що держава має забезпечити створення «процедур залучення людей, які можуть включати консультаційні процеси, місцеві референдуми й звернення». Правова регламентація питань організації і проведення референдумів в Україні здійснюється Конституцією України (статті 72–74) [2]. Окремі питання організації місцевих референдумів регламентується також Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 7) [22].

Статистика проведення місцевих референдумів від 1991 до 2019 року свідчить, що навіть у межах де-факто нечинного з 2012 року Закону «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» [3] в Україні відбувся 151 місцевий референдум (135 з яких були успішними) [25]. Ураховуючи той факт, що за цей час відбулося лише два всеукраїнські референдуми (1991 і 2000 рр.), результати другого, як уже зазначалося, так і не було закріплено законодавчо, можна стверджувати про достатній рівень політичної культури України у сфері місцевої прямої демократії.

Чи не найперший випадок місцевого сепаратизму на референдумі показало Закарпаття. 1 грудня 1991 року, одночасно з Всеукраїнським референдумом і виборами Президента України, у цій області відбувся і місцевий референдум, згідно з результатами якого 78 відсотків тих, хто проголосував, ствердно відповіли на питання «Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало статус самоврядної території як суб'єкта у складі незалежної України і не входило в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?». Центральна українська влада тоді проігнорувала результати цього незаконного обласного плебісциту.

Аналогічно до нього поставилось і міжнародне співтовариство.

І вже 2014 року, відповідно до заяв деяких засобів масової інформації, на фоні хвилі сепаратизму на Сході України, рух за автономію Закарпаття активізувався вдруге. Так, за інформацію українських правоохоронних органів, два радикальні угруповання (Кротон і Карпатороси) планували провести ще один референдум про незалежність Закарпаття. 14 квітня 2014 року Петро Гецько, один із лідерів русинів, заявив про визнання т. зв. «Мережевим урядом Підкарпатської Русі» самопроголошених «Луганської» та «Донецької Народних Республік».

Згодом, 5 квітня 2016 року, Закарпатська обласна рада на третій сесії VII скликання ухвалила ще й рішення №259 «Про Звернення Закарпатської обласної ради щодо внесення змін до Конституції України та законів України з метою надання широких адміністративних і фінансових повноважень органам місцевого самоврядування».

Отже, як видно, відсутність нині правового регулювання проведення місцевих референдумів породжує правовий нігілізм і спроби провокативного використання цього механізму. Прикладом цього є проведення неконституційного та протиправного так званого «референдуму» в Криму (16 березня 2014 року. – *Л.І.*), який не визнаний міжнародною спільнотою, а також спекуляції сепаратистських провокаторів щодо проведення подібних «референдумів» в окремих областях України, зокрема референдуми на Донеччині та Луганщині 2014 року – три референдуми, що були проведені терористичними угрупованнями т. зв. «ЛНР» та «ДНР» 11 травня 2014 року під час початку окупації в деяких населених пунктах Донецької і Луганської областей. Ще один референдум, як жарт, було організовано особами, близькими до українського олігарха, тодішнього голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації Ігоря

Коломойського. «Референдум» передбачав приєднання Донецької області до Дніпропетровської.

Усі ці референдуми було проведено всупереч Конституції України, із системними порушеннями ґрунтовних міжнародних принципів і процедур проведення референдумів. Вони є нелегітимними, їх результати не було визнано українською владою, а також Європейським Союзом і США.

Водночас, недосконалість правової регламентації організації та проведення місцевих референдумів перешкоджає широкій участі населення в місцевому самоврядуванні, стримує розвиток громадської ініціативи, зростання соціальної активності членів територіальних громад.

Референдум за народною ініціативою є вищою формою здійснення Українським народом або територіальними громадами правовим способом ухвалення поправок до Конституції України, ухвалення законів та інших актів загальнодержавного і місцевого значення, реалізації громадянами України права брати участь в управлінні державними та місцевими справами. Водночас місцевий референдум за народною ініціативою є вищою формою здійснення територіальною громадою (територіальними громадами) місцевого самоврядування, способом реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права самостійного з'ясування питань місцевого значення. Місцевий референдум – є також формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення.

Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, захищене Конституцією України [2], Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [22] до компетенції інституту місцевого самоврядування. На місцевий референдум не може бути винесено питань, захищених законом до відання органів державної влади.

Рішення, ухвалені місцевим референдумом, є обов'язковими для виконання на відповідній території. Порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що з'ясовуються винятково референдумом, мають визначатися законами про референдуми [3; 4], які, як уже зазначалося, зараз втратили чинність.

Водночас українське законодавство містить прямі вимоги щодо обов'язковості проведення місцевих референдумів у разі:

- добровільного об'єднання (або виходу зі складу) територіальних громад (п. 3 статті 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [22];

- ухвалення рішення про розміщення ядерних установок і об'єктів (згідно з абзацом четвертим статті 5 Закону України «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення») [26];

- перейменування географічних об'єктів, а також присвоєння їм імен видатних державних або громадських діячів, представників науки, культури чи інших осіб, діяльність яких не пов'язана з відповідними об'єктами (стаття 5 Закону України «Про географічні назви») [27].

Новітнє визначення поняття «місцевий референдум» має ґрунтуватися на досягненнях європейської та української політико-правової думки, представниками якої запропоновано основні концептуальні розробки в цьому напрямку.

Цілісне наукове визначення досліджуваного поняття В. Погорілко та В. Федоренко сформулювали ще 2000 року в монографії «Референдум в Україні: історія та сучасність»: «Місцеві референдуми – це безпосереднє (пряме) волевиявлення територіальних громад щодо ухвалення рішень з питань місцевого значення шляхом прямого голосування членів цих громад. За своєю сутністю

місцеві референдуми є формою безпосередньої прямої локальної (місцевої) демократії, здійснення місцевої публічної влади безпосередньо територіальними громадами в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць» [28].

Варте також уваги визначення О.В. Прієшкіної: «Місцеві референдуми в Україні – це вища, пріоритетна форма безпосереднього волевиявлення територіальної громади щодо вирішення питань місцевого значення шляхом голосування в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України» [29].

Спробу підсумувати всі наявні в українській управлінсько-правовій думці поняття місцевого референдуму здійснив С.М. Дерев'янка. При цьому він зазначив, що місцевий референдум – це конституційний політико-правовий інститут, який є пріоритетною формою безпосереднього здійснення місцевої демократії, що полягає в ухваленні громадянами України, які мають право голосу і які є членами відповідної територіальної громади, шляхом таємного голосування рішень з найважливіших питань, віднесених Конституцією України і законами України до відання місцевого самоврядування, мають вищу юридичну силу щодо актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб і є обов'язковими для виконання на відповідній території [6].

В Енциклопедії державного управління подається декілька тлумачень досліджуваної дефініції: 1) місцевий референдум (англ. *regional referendum*, латин. *referendum* – те, що має бути повідомлено) – форма ухвалення територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування. Це засіб безпосереднього вирішення територіальними громадами питань місцевого самоврядування, тобто питань (справ), що впливають із колективних інтересів місцевих жителів – членів відповідної територіальної громади, у межах повноважень,

визначених Конституцією України [30]; 2) місцевий референдум – інститут безпосередньої демократії, форма вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення [31].

У науковій літературі класифікація місцевих референдумів здійснюється з використанням широкого кола критеріїв, а це, у свою чергу, зумовлює виокремлення значної кількості видів референдумів, *a саме*: 1. За правовими наслідками результатів, референдум класифікується як консультативний (кінцева мета – виявлення позиції виборців з питання, що належить до компетенції органів місцевого самоврядування) або імперативний (рішення якого є обов'язковими до виконання). 2. З погляду способу проведення референдум класифікується як обов'язковий (предметом якого є питання, що вирішується виключно за допомогою референдуму) та факультативний (питання референдуму може вирішуватися шляхом референдуму або в інший правовий спосіб). 3. Відповідно до того, хто є ініціатором місцевого референдуму: він може бути петиційним (ініціатор – територіальна громада) або адміністративним (ініціатор – орган державної влади або орган місцевого самоврядування). 4. За характером ухваленого рішення місцевий референдум може класифікуватися як ратифікаційний (на який виноситься питання затвердження рішення органу місцевого самоврядування) або скасовувальним (на який виноситься питання скасування рішення органу місцевого самоврядування) [32].

Інститут місцевих референдумів закріплено законодавством у більшості країн ЄС. При цьому порядок проведення таких референдумів визначається далеко не завжди спеціальними законами – у окремих державах організація та проведення референдумів на місцях регламентується законодавством про місцеве самоврядування або про місцеві органи виконавчої влади. У деяких державах Європейського Союзу можливість



проведення місцевих референдумів передбачено також на конституційному рівні. У багатьох країнах ЄС (Бельгія, Данія, Естонія, Ірландія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Швеція) результати місцевих референдумів мають винятково консультативне значення; винятково імперативне значення місцеві референдуми мають лише в окремих країнах (Болгарія, Франція, Іспанія). У переважній більшості країн ЄС на місцеві референдуми можуть виноситися питання, зараховані до компетенції місцевого самоврядування, і питання, пов'язані з переглядом меж адміністративно-територіальних одиниць. У федеративних державах на референдуми виносяться конституції (статути) суб'єктів федерації. Як і на загальнонаціональних референдумах, предметом місцевого референдуму в більшості випадків не можуть бути фінансові питання (крім Ірландії). У всіх країнах на місцеві референдуми не виносяться питання, зараховані до загальнодержавної компетенції. Щодо дострокового припинення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування через проведення референдумів, то відповідне питання в різних державах урегульовується по-різному – в одних (Чехія, Угорщина, Польща, Австрія) закон передбачає таку можливість, в інших (Бельгія) – ні. У більшості країн ЄС підходи до регулювання передреферендумної агітації, формулювання питань, фінансування, організації референдумного процесу є однаковими як для загальнонаціональних, так і для місцевих референдумів [33].

Ведучи мову про дальший розвиток законодавства в Україні, О. Скрипнюк визначає положення, що мають бути покладеними в основу правового регулювання місцевих референдумів за народною ініціативою [34]. *По-перше*, це відсутність забюрократизованих процедур збору підписів ініціативними групами, яка передбачала б участь посадових осіб органів місцевої влади. *По-друге*, це заборона участі органів державної влади та органів

місцевого самоврядування або їх посадових осіб, органів управління підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності в збиранні членами ініціативної групи з місцевого референдуму підписів учасників місцевого референдуму на підтримку ініціативи щодо проведення місцевого референдуму. *По-третє*, слід чітко та однозначно зафіксувати, що рішення місцевого референдуму набирає чинності від дня його офіційного опублікування, якщо в цьому рішенні не зазначено пізніший строк набрання ним чинності. Водночас за рішеннями місцевих референдумів має бути закріплено вищу юридичну силу щодо актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. *По-четверте*, з огляду на можливі варіанти нормативного регулювання проведення місцевих референдумів за народною ініціативою слід чітко закріпити такі положення: а) датою ухвалення рішення місцевого референдуму є дата проведення місцевого референдуму; б) рішення місцевого референдуму є нормативно-правовим актом місцевого самоврядування, обов'язковим до виконання на відповідній території; в) унесення змін, доповнень до рішень місцевого референдуму чи його скасування проводяться лише місцевим референдумом. *По-п'яте*, законом має бути встановлено максимальну кількість питань, що можуть одночасно виноситися на місцевий референдум. *По-шосте*, потрібно уникати запровадження складних процедур висунення ініціативи імперативного референдуму та утворення відповідної ініціативної групи від територіальної громади. *По-сьоме*, видасться доцільним передбачити можливість проведення одночасно місцевого референдуму та виборів до представницьких органів різного рівня [12]. Отже, місцеві референдуми в Україні мають поставати вищою, пріоритетною формою безпосереднього волевиявлення територіальної громади щодо з'ясування питань місцевого значення.

Нині в Україні назріла потреба негайного ухвалення

Закону «Про всеукраїнський референдум», проект якого перебуває на розгляді у Верховній Раді України [13]. Ухвалення цього проекту Закону забезпечить приведення правового регулювання процесів ініціювання, підготовки та проведення всеукраїнського референдуму відповідно до вимог Конституції України, унеможливить зловживання та фальсифікації, унеможливить використання всеукраїнського референдуму з метою узурпації державної влади та ліквідації демократичного політичного режиму в Україні, гарантує реалізацію прав народу України на участь в управлінні державними справами на основі демократичних принципів, розширить вплив інститутів громадянського суспільства на державотворчі процеси, а також сприятиме розвитку та утвердженню України як правової держави.

Крім того, невідкладного ухвалення потребує й проект Закону України «Про місцевий референдум [14], що також зареєстрований у Верховній Раді України ще 2015 року. Ухвалення Закону України «Про місцевий референдум» дозволить створити механізм забезпечення реалізації громадянами України такої форми безпосередньої демократії, як місцевий референдум, створить належні можливості для реалізації рішень, ухвалених на місцевому референдумі, а також сприятиме подальшому розвитку громадянського суспільства в Україні. Реалізація Закону позитивно вплине на розвиток адміністративно-територіальних одиниць, а саме: сприятиме зростанню соціальної активності кожного жителя, залученню населення до самоврядного процесу, а відтак – становленню повноцінного місцевого самоврядування в адміністративно-територіальних одиницях.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Отже, на міжнародному, передусім європейському, рівні спостерігається чітка тенденція до якнайширшого

впровадження референдумів у практику державного управління. Навіть такі країни, як Велика Британія з її концепцією «верховенства парламенту», дедалі частіше починають використовувати референдуми як інструмент легітимації важливих рішень. Відтак ідеї прямої демократії набувають дальшого поширення й реалізації, а доктринальні розробки фахівців прямої демократії, які ще 20–30 років тому здавалися немислимими, нині вже є частиною національного конституційного законодавства багатьох країн. Актуальним у всі часи й у всіх народів залишається відомий вислів Тіта Лівія: «Немає закону, який би влаштував усіх». Перефразувавши його щодо ситуації зі станом вітчизняного законодавства про всеукраїнський і місцевий референдуми, можна стверджувати, що нині Україні вкрай потрібні дієві закони, що враховували б не лише відповідні стандарти Ради Європи і кращі вітчизняні та зарубіжні практики, а й створили належний правовий інструментарій для безпосередньої реалізації як громадянами України, так і територіальними громадами своєї публічної влади. У цьому зв'язку, зважаючи на закріплення 07 лютого 2019 року в Конституції України євроінтеграційного шляху України, у нашій державі надзвичайно актуальним завданням Верховної Ради України є ухвалення нової реальної законодавчої бази для функціонування в нашій країні такого механізму реалізації ідеї народного суверенітету, яким є референдум. Це викликано насамперед відсутністю законів «Про всеукраїнський референдум» і «Про місцевий референдум», що спричинює поширенню в суспільстві хибних уявлень про природу референдуму, його політичні та юридичні характеристики. Водночас ці уявлення слід подолати для перспективи демократичного розвитку України.

Подальші дослідження порушеної в статті проблеми стосуватимуться аналізу основних положень нових законів України «Про всеукраїнський референдум» і «Про

місцевий референдум».

## ЛІТЕРАТУРА

1. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: навчальний посібник. Харків: Консум, 2004. 432 с.
2. Конституція України: затверджена Законом України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 03 липня 1991 року №1286–XII {Закон втратив чинність на підставі Закону №5475–VI (5475–17) від 06.11.2012, ВВР, 2013, №44–45, ст. 634 – закон визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду №4–р/2018 від 26.04.2018}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12>
4. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 06 листопада 2012 року №5475–VI {Закон визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду №4-р/2018 від 26.04.2018}. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум, м. Київ, 26 квітня 2018 року №4-р/2018 Справа №1–1/2018(2556/14) URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/KS18076.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS18076.html)
6. Дерев'янюк С.М. Поняття «місцевий референдум» у новітній українській політико-правовій думці. *Наукові праці*. Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 128–132. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol\\_2012\\_182\\_170\\_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_182_170_28)
7. Валух Л.І. Інститут референдуму в теоріях демократії. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 10. С. 214–220. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps\\_2013](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013)

\_10\_29

8. Палєєва Ю.С. Референдум – загальнодержавний демократичний інститут: історія і сучасність. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер.: Юридичні науки. 2013. №1. С. 43–50. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn\\_2013\\_1\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2013_1_8)
9. Маркітантов В., Нечитайло В. Референдум як форма прямої демократії: зарубіжний і вітчизняний досвід. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 27. 2015. С. 69–74.
10. Шаповал В. Референдум: досвід України та європейські стандарти. 2016. 66 с. URL: [http://pravo.org.ua/ua/about/books/Referendum\\_ukraine\\_europe/Referendum\\_ukraine\\_europe/](http://pravo.org.ua/ua/about/books/Referendum_ukraine_europe/Referendum_ukraine_europe/)
11. Білан С. Регулювання референдуму в європейському праві. Підприємництво, господарство і право. 2017. №3. С. 186–189.
12. Кол. авт.; за заг. ред. проф. Ю.М. Бардачова, І.П. Лопушинського, Р.М. Плюща. Громадівська модель самоврядування в Україні: колективна монографія. Херсон: Книжкове видавництво ПП Вишемирський В.С., 2019. 708 с.
13. Про всеукраїнський референдум: проект Закону України від 23 червня 2015 року №2145а, включений до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України за №2679–VIII від 07 лютого 2019 року. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=55689](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55689)
14. Про місцевий референдум: проект Закону України від 08 липня 2015 року №2145а-3, включений до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України 07 лютого 2019 року за №2679-VIII. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?pf3516=2145%D0%B0-3&skl=9](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2145%D0%B0-3&skl=9)
15. Flacks Richard. On the Uses of Participatory Democracy 1966. November. №13. P. 701–708. *Reprinted in*

*The American Left. Edited by Loren Baritz. P. 397–405.*

16. Adrian Ch. R. State and Local Government. NY.: Mc Crow-Hill, 1972.

17. Єльчева Л.О., Ібрагімова І.М. та ін.. Посібник з розвитку громад: Практичний poradnik для небайдужих. К. 2007. 458 с.

18. Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко. Енциклопедичний словник з державного управління. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

19. Шевченко Л.І., Ніка О.І., Хом'як О.І., Дем'янюк А.А. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень. К. АРІЙ, 2008. 672 с.

20. Коровіна Л.Д. Основи правознавства: навчальний посібник. Кременчук. 2008. 140 с.

21. Ціммерман Джозеф Ф. Учасницька демократія: відродження популізму. *Демократія: антологія*. К.: Смолоскип, 2005. С. 263–303.

22. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року №280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-D0%B2%D1%80>

23. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року №3748-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12>

24. Європейська Хартія місцевого самоврядування. URL: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994\\_036/print1444555437891658](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036/print1444555437891658).

25. Федоренко В.Л., Ляшко І.В., Базілевич Д.С., Кузнецова Н.О, Черничка Л.В. Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроектні аспекти: матеріали «круглого столу», 23 липня 2009 року, м. Київ. К.: СПД Москаленко О.М., 2009. 60 с.

26. Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами,

- які мають загальнодержавне значення: Закон України від 08 вересня 2005 року №2864–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2861-15>
27. Про географічні назви: Закон України від 31 травня 2005 року №2604–IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2604-15>
28. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія. К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. 248 с.
29. Прієшкіна О.В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії: навч. посіб. К.: Кондор, 2004. 336 с.
30. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т.5: Територіальне управління. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. С.192–194.
31. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Т. 8.: Публічне врядування. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 342–344.
32. Грозовський І.М., Малюкіна О.О. Місцеві референдуми в Україні: перший досвід та перспективи розвитку. *Вибори і референдуми в Україні: законодавче забезпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення*: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. К.: Нора-друк, 2003. 504 с.
33. Чебаненко О.Д., Гришук О.Ю., Колодяжна Н.В., Євгенєва А. Референдуми в Європейському Союзі. К.: ФАДА, ЛТД, 2007. 186 с.
34. Скрипнюк О. Місцевий референдум як форма забезпечення реального народовладдя. *Вісник національної академії правових наук*. 2015. № 1. С. 37–44.

## REFERENCES

1. Demydenko H.H. *Istoriya vchen' pro pravo i derzhavu: navchal'nyu posibnyk*. Kharkiv: Konsum, 2004. 432 s.
2. *Konstytutsiya Ukrayiny: zatverdzhena Zakonom Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku №254k/96-VR*.



URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. Pro vseukrayins'kyi ta mistsevi referendumy: Zakon Ukrainy vid 03 lystopada 1991 roku №1286–KHII {Zakon vtratyv chynnist' na pidstavi Zakonu №5475–VI (5475–17) vid 06.11.2012, VVR, 2013, №44–45, st. 634 – zakon vyznano nekonstytutsiynym z'hidno z Rishennyam Konstytutsiynoho Sudu №4–r/2018 vid 26.04.2018}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12>

4. Pro vseukrayins'kyi referendum: Zakon Ukrainy vid 06 lystopada 2012 roku №5475–VI {Zakon vyznano nekonstytutsiynym z'hidno z Rishennyam Konstytutsiynoho Sudu №4-r/2018 vid 26.04.2018}. Rezhym dostupu: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>

5. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podannyam 57 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) Zakonu Ukrainy «Pro vseukrayins'kyi referendum, m. Kyiv, 26 kvitnya 2018 roku №4-r/2018 Sprava №1–1/2018(2556/14) URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/KS18076.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS18076.html)

6. Derev'yanko S.M. Ponyattya «mistsevyi referendum» u novitniy ukrayins'kiy polityko-pravoviy dumtsi. Naukovi pratsi. Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Politolohiya. 2012. T. 182. Vyp. 170. S. 128–132. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol\\_2012\\_182\\_170\\_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_182_170_28)

7. Valyukh L.I. Instytut referendumu v teoriyakh demokratiyi. Panorama politolohichnykh studiy. 2013. Vyp. 10. S. 214–220. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps\\_2013\\_10\\_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_10_29)

8. Palyeyeva YU.S. Referendum – zahal'novyznanyy demokratychnyy instytut: istoriya i suchasnist'. Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu imeni Al'freda Nobelya. Ser.: Yurydychni nauky. 2013. №1. S. 43–50. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn\\_2013\\_1\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2013_1_8)

9. Markitantov V., Nechytaylo V. Referendum yak forma pryamoyi demokratiyi: zarubizhnyy i vitchyznyanyy dosvid. Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku. Vyp. 27. 2015. S. 69–74.
10. Shapoval V. Referendum: dosvid Ukrayiny ta yevropeys'ki standarty. 2016. 66 s. URL: [http://pravo.org.ua/ua/about/books/Referendum\\_ukraine\\_europe/Referendum\\_ukraine\\_europe/](http://pravo.org.ua/ua/about/books/Referendum_ukraine_europe/Referendum_ukraine_europe/)
11. Bilan S. Rehulyuvannya referendumu v yevropeys'komu pravi. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2017. №3. S. 186–189.
12. Kol. avt.; za zah. red. prof. YU.M. Bardachova, I.P. Lopushyns'koho, R.M. Plyushcha. Hromadivs'ka model' samovryaduvannya v Ukrayini: kolektyvna monohrafiya. Kherson: Knyzhkove vydavnytstvo PP Vyshemyrs'kyy V.S., 2019. 708 s.
13. Pro vseukrayins'kyy referendum: proekt Zakonu Ukrayiny vid 23 chervnya 2015 roku №2145a, vklyuchenny do poryadku dennoho plenarnykh zasidan' Verkhovnoyi Rady Ukrayiny za №2679–VIII vid 07 lyutoho 2019 roku. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf351=55689](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf351=55689)
14. Pro mistsevyy referendum: proekt Zakonu Ukrayiny vid 08 lypnya 2015 roku №2145a-3, vklyuchenny do poryadku dennoho plenarnykh zasidan' Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 07 lyutoho 2019 roku za №2679-VIII. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?pf3516=2145%D0%B0-3&skl=9](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2145%D0%B0-3&skl=9)
15. Flacks Richard. On the Uses of Participatory Democracy 1966. November. №13. P. 701–708. Reprinted in *The American Left*. Edited by Loren Baritz. R. 397–405.
16. Adrian Ch. R. State and Local Government. NY.: Mc Crow-Hill, 1972.
17. Yel'cheva L.O., Ibrahimova I.M. ta in.. Posibnyk z rozvytku hromad: Praktychnyy poradnyk dlya nebayduzhykh. K. 2007. 458 s.

18. YU.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M. Mykhnenko. Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya. K.: NADU, 2010. 820 s.
19. Shevchenko L.I., Nika O.I., Khom"yak O.I., Dem"yanyuk A.A. Novyy slovnyk inshomovnykh sliv: blyz'ko 40 000 sl. i slovospoluchen'. K. ARIY, 2008. 672 s.
20. Korovina L.D. Osnovy pravoznavstva: navchal'nyy posibnyk. Kremenчук. 2008. 140 s.
21. Tsimmerman Dzhozef F. Uchasnyts'ka demokratiya: vidrodzhennya populizmu. Demokratiya: antolohiya. K.: Smoloskyp, 2005. S. 263–303.
22. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21 travnya 1997 roku №280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
23. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro zahal'ni zbory hromadyan za mistsem prozhyvannya v Ukrayini: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 17 hrudnya 1993 roku №3748-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12>
24. Yevropeys'ka Khartiya mistsevoho samovryaduvannya. URL: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994\\_036/print1444555437891658](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036/print1444555437891658).
25. Fedorenko V.L., Lyashko I.V., Bazilevych D.S., Kuznetsova N.O, Chernychka L.V. Mistsevi referendumy v Ukrayini: teoretychni ta normoproektni aspekty: materialy «kruhloho stolu», 23 lypnya 2009 roku, m. Kyyiv. K.: SPD Moskalenko O.M., 2009. 60 s.
26. Pro poryadok pryynyattya rishen' pro rozmishchennya, proektuvannya, budivnytstvo yadernykh ustanovok i ob"yektiv, pryznachenykh dlya povodzhennya z radioaktyvnymy vidkhodamy, yaki mayut' zahal'noderzhavne znachennya: Zakon Ukrayiny vid 08 veresnya 2005 roku №2864–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2861-15>
27. Pro heohrafichni nazvy: Zakon Ukrayiny vid 31 travnya 2005 roku №2604–IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

- show/2604-15 28. Pohorilko V.F., Fedorenko V.L. Referendумы v Ukrayini: istoriya ta suchasnist': monohrafiya. K.: In-t derzhavy i prava NAN Ukrayiny, 2000. 248 s.
29. Priyeshkina O.V. Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: pravove rehulyuvannya bezposeredn'oyi demokratiyi: navch. posib. K.: Kondor, 2004. 336 s.
30. Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya: u 8 t. T.5: Terytorial'ne upravlinnya. KH.: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 2011. S.192–194.
31. Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya : u 8 t. T. 8.: Publichne vryaduvannya. L'viv: LRIDU NADU, 2011. S. 342-344.
32. Hrozovs'kyi I.M., Malyukina O.O. Mistsevi referendумы v Ukrayini: pershyi dosvid ta perspektyvy rozvytku. Vybory i referendумы v Ukrayini: zakonodavche zabezpechennya, problemy realizatsiyi ta shlyakhy vdoskonalennya: zbirnyk materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. K.: Nora-druk, 2003. 504 s.
33. Chebanenko O.D., Hryshchuk O.YU., Kolodyazhna N.V., Yevhen'yeva A. Referendумы v Yevropeys'komu Soyuzi. K.: FADA, LTD, 2007. 186 s.
34. Skrypnyuk O. Mistsevyy referendum yak forma zabezpechennya real'noho narodovladdya. Visnyk natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk. 2015. № 1. S. 37–44.

*Lopushynskiy I.P. Referendum as a form of participative democracy. The theoretical foundations of the existence and application of participatory democracy (democracy of participation), in particular the doctrine of referendums, are considered; Historical information on referendums is provided; the legislative framework and prospects for the development of legal acts on conducting nationwide and local referenda both in the countries of the European Union and in Ukraine are analyzed; Recommendations for strengthening the institution of*

*participatory democracy, in particular the holding of all-Ukrainian and local referendums in the context of the implementation of the European and Euro-integration policy of the Ukrainian state, have been developed as a result of changes introduced into the Constitution of Ukraine by the Law of Ukraine of February 7, 2019 "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Strategic Course of the state for the full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization)", initiated by the President of Ukraine.*

**Keywords:** *participatory democracy (democracy of participation), local democracy, eurointegration, referendum, all-Ukrainian and local referendums.*

**Лопушинский И.П. Референдум как форма партисипативной демократии.** *Рассматриваются теоретические основы существования и применения партисипативной демократии (демократии участия), в частности учение о референдумах, подаются исторические сведения о референдумах, анализируются законодательные основы и перспективы развития нормативно-правовых актов по проведению общенациональных и местных референдумов как в странах Европейского Союза, так и в Украине, разработаны рекомендации по усилению института партисипативной демократии, прежде всего проведения всеукраинских и местных референдумов в условиях реализации евро- и евроинтеграционной политики Украинского государства, вызванной внесенными изменениями в Конституцию Украины (по поводу стратегического курса государства на приобретение полноправного членства Украины в Европейском Союзе и в Организации Северо-атлантического договора), инициированным Президентом Украины.*

**Ключевые слова:** партисипативная демократия (демократия участия), местная демократия, референдум, общеукраинский и местные референдумы.